

UPPSALA
UNIVERSITET

Allting är mycket osäkert och det är det som lugnar mig

Dystopi i Tove Janssons muminvärld

Michaela Andersson

Ämne: Litteraturvetenskap

Nivå: C

Poäng: 15 hp

Ventilerad: HT 2017

Handledare: Alexandra Borg

Examinator: Svante Lovén

Litteraturvetenskapliga institutionen

Uppsatser inom litteraturvetenskap

Innehåll

Inledning.....	2
Syfte och frågeställning.....	3
Metod och material.....	3
Utopi och dystopi – teoretiska perspektiv	4
Tidigare forskning	6
Bakgrund	8
Tove Jansson och kriget	8
Mumintrollen.....	9
Den dystopiska tematiken	10
Figurgalleri	11
Analys.....	13
Kometjakten och den utopiska dalen.....	13
Trollvinter och förändringen	18
Sent i november och den dystopiska dalen.....	23
Sammanfattning och slutsats	28
Litteraturförteckning	30

Inledning

”Det är världens bästa dal”, sa han. ”Där växer blåa träd med silkespäron, dårfinkarna sjunger dagen i anda, och silverpopplarna är de bästa klätterträden du kan tänka dig. Jag har tänkt bygga mig ett hus uppe i en av dem. På kvällen speglar sig månen i floden som klingar alldeles som små glasbitar, och över den har pappa byggt en bro där man kan åka med skottkärra”. (Tove Jansson, *Kometjakten* 1946, s. 103)

Mumindalen är som tagen ur den lyckliga barndomens somrar. Vacker och trygg och alltid kvar att återvända hem till. Floden som rinner igenom dalen skärmar av och håller världen utanför men över den hemsnickrade bron leder vägar mot äventyr. I det blå tornet som skymtar mellan havet och bergen är alla välkomna och det finns alltid en extra säng och mat för den som behöver, men varje utopi faller stundom samman och vänds mot dystopi.

Den hotade dalen som riskerar att förgöras av katastrofer och undergång är ett tema som återkommer i flera av Tove Janssons (1914–2001) romaner. Den första berättelsen om mumintrollen *Småtrollen och den stora översvämningen* (1945) skrev Jansson under andra världskriget. Hon beskrev skrivandet som en eskapism där hon försökte rekonstruera barndomens sinnesstämning där allt var vänligt och ofarlig.¹ Men kriget gör sig påmint och mörkret finns ändå alltid där. Katastroferna ger smakprov på den framtida dystopisk dal som romanerna utvecklas mot. Översvämningar, kometer, stormar och årstider – gång på gång utsätts invånarna för provningar och tvingas konfrontera sina rädslor och i sista romanen om mumintrollen *Sent i november* (1970), försvinner dalen i en grå dimma. Det jag vill visa i denna uppsats är hur katastroferna ifrågasätter den utopiska struktur som dalen är förankrad i och avslöjar en dystopisk tillvaro som blir resultatet av eskapismen. Mumindalen förändras och utvecklas från att i början vara en plats som ska skyddas från krigets mörker, till att faktiskt gå under på grund av just det syftet. I de tidigare verken om mumintrollen handlar det om yttre hot, katastroferna leder till äventyr som tar gestalterna från sin trygga dal, ut på äventyr men sedan tillbaka hem. Under dessa resor får de se världen och stifta nya bekanskskaper och hotet för med sig i slutänden, en positiv upplevelse. Muminfamiljen överlever alltid och mamman står som räddningen genom alla provningar. I de senare muminromanerna har hotet flyttat sig till insidan – landskap skildrar en inre kris hos gestalterna och Mumindalen har förändrats och utvecklats från den vackra idyllen där alla är glada till en grådisig värld där familjen och dalen inte längre går att rädda. Den utopiska tillvaron visar sig vara kvävande och redan från början

¹ Boel Westin, *Familjen i dalen*, Stockholm: Bonniers 1988, s. 97.

dömd att misslyckas. Inte ens muminmammans omsorg kan återupprätta trygghet och hela utopin går under och slutar i en dystopisk skildring av världen.

Syfte och frågeställning

Muminromanerna faller inte naturligt inom ramen för dystopisk litteratur men då uppsatsens utgångspunkt är att varje utopi har en dystopisk sida blir granskningen relevant. Jag kommer att fokusera på temat katastrofer för att visa hur de demonterar den lyckliga dalen och blottlägger dystopin som fanns från början, förklädd till en idyll. Katastroferna kommer dessutom granskas som bakgrund till andra världskriget och samhällsutvecklingen efter krigstiden. 1900-talet präglades av flera strider vilket skapade förändringar både ute i världen och i litteraturen.

Syftet med uppsatsen är att undersöka de dystopiska inslagen i *Kometjakten* (1946), *Trollvinter* (1957) och *Sent i november* (1970), och visa hur Mumindalen föds som en utopi under krigstiden men genomgår förändringar i takt med freden. Frågeställningarna som uppsatsen ska besvara är: vilka katastrofer skildras i muminromanerna? Hur påverkar de gestalterna och handlingen? Hur förändras den dystopiska tematiken i romanerna?

Metod och material

För att kunna besvara frågeställningarna kommer jag att göra en tematisk närläsning av tre av Janssons verk ur muminsviten och fokusera på den dystopiska tematiken. Uppsatsen kommer även ha ett biografiskt perspektiv och undersöka världskrigen som bakgrund till muminvärldens uppkomst och hur de förändras. De verk jag har valt att jämföra är brett spridda över sviten där *Kometjakten* är den första romanen i den slutgiltiga versionen och *Sent i november* den sista. *Trollvinter* är brytpunkten mellan den lyckliga och mörka dalen. I dessa tre muminromaner är katastroferna och hoten som mest påtagliga och utmanar både världen och gestalterna, också landskapsbeskrivningar får ta mycket plats. Verken skildrar även förändringen som muminvärlden genomgår där den utvecklas från utopin som vi får lära känna i *Kometjakten* till dystopin i *Sent i november* – från de lekfulla äventyren till psykologisk identitetskris.

Jansson omarbetade romanerna vid ett flertal tillfällen. *Kometjakten* kom ut 1946 men reviderades två gånger innan den slutgiltiga muminsviten färdigställdes år 1968–1970. Den första omarbetningen av de tidigare romanerna gjordes 1956. Där ingick bland annat *Kometjakten* som ändrades till *Muminrollet på kometjakt*. *Trollvinter* publicerades 1957 och under 1968–1970 kommer Jansson ut med den slutgiltiga utgåvan av muminberättelserna. Där ingår en omarbetning av *Trollvinter* som behåller titeln och *Muminrollet på kometjakt* döps om till *Kometen kommer*.² De påtagliga skillnaderna mellan verken handlar om illustrationerna och vokaler på namn. Dessutom försvinner exotiska inslag som palmer och silkesapor i *Kometjakten* och byts ut mot nordiskt landskap med barrskog och nordiska djur.

Utopi och dystopi – teoretiska perspektiv

Wang Xiaolan skriver i “Dystopian Nightmare in Contemporary Adolescent Fiction and Its Ethical Value” (2016) att dystopins ökade popularitet under senare hälften av 1900-talet hade att göra med människors oro och pessimism över samhällsutvecklingen efter kriget. Människans utveckling och tillvaro skulle gynnas av teknikens framgångar men kriget och utvecklingen visade något annat. Vetenskapen utgjorde även ett hot mot människan och atomvapenkrig och miljöförstöring är några av de konsekvenser som världen stod inför. Detta är också motiv som tas upp i dystopisk litteratur.³

Forskningen är delad angående begreppet dystopi och betraktar det olika beroende på hur man förhåller sig till det. De flesta enas dock om att utopi och dystopi är två begrepp som hör ihop. Man brukar säga att utopi först myntades av Thomas More som döpte sin roman till *Utopia* 1516. Ordet har två olika innebörder och kan referera till en plats lokaliserad bortom både tid och rum, eller en litterär genre som handlar om ett önskvärt och bra samhälle. Dystopi kommer långt senare och användes av John Stuart Mill 1868 i ett tal. Precis som utopi har dystopi två olika innebörder. Dels ett dystert fiktivt samhälle dels den litterära genren som skildrar en mardrömsliknande tillvaro. Dessa dystra världar skildras ofta i Science fiction och fungerar som ett avskräckande exempel på vad miljöförstöring eller olika kriser kan leda till i framtiden.⁴

Ofta associeras dystopier till just en pessimistisk och mardrömsliknande framtidsbild men själva upplevelsen av en sådan skildring kan ha en positiv inverkan. I *The Cambridge*

² Agneta Rehal-Johansson, *Den lömska barnboksförfattaren Tove Jansson och muminverkets metamorfoser*, Göteborg: Makadam förlag 2006, s. 24.

³ Wang Xiaolan, “Dystopian nightmare in contemporary adolescent fiction and its ethical value”, *Forum for World Literature Studies*, 8, 2016: 1, s. 76–77.

⁴ Xiaolan 2016, s 76.

Companion to Utopian Literature (2010) ger Fátima Vieira i ”The concept of utopia” en historisk bakgrund till genrens födelse och utveckling. Litterära dystopier bygger den fiktiva verkligheten på samtidens verklighet men placerar den i en framtid som har utvecklats dåligt. Även om framtiden är skräckinjagande i dystopier resulterar en sådan läsning i en positiv upplevelse. De väcker moraliska frågor kring vad ett bra samhälle innebär och visar samtidigt att dystopiens verklighet inte nödvändigtvis kommer att bli vår framtid. Framtiden är ett oskrivet blad som vi har möjligheten att forma från och med nuet.⁵ Detta tar också Sara Ljungkvist upp i *Den litterära utopin och dystopin i Sverige 1734–1940* från 2001. Hon beskriver hur det i den anti-totalitära dystopin pågår ett växlingsspel mellan den samtida och framtida världen. I dystopi placeras läsaren direkt i en främmande värld som är en förvrängd version av läsarens egen verklighet. Både utopin och dystopin pekar mot framtiden men den främmade världen i dystopin speglar samtidens villkor. Detta växelspel mellan läsarens verklighet och den fiktiva verkligheten i dystopin kritiserar både samtiden och den framtid vi rör oss mot. Detta kan göra oss uppmärksamma på problemen vi står inför idag och att vi måste lösa dem för att inte gå mot en ödesdiger framtid.⁶ Både utopi och dystopi föds ur ett önsketänkande om framtiden och en vilja att utvecklas mot det bättre. Medan utopin ser till en framtidsvision som den vill uppnå pekar dystopin på en framtid som vi inte vill gå till mötes. Båda orden är sprungna ur samma dröm om bättre tillvaro och är därför viktiga att betrakta gemensamt.

Utopia/Dystopia: Conditions of Historical Possibility (2010) av Michael D. Gordon, Hellen Tilley och Gyan Prakash betraktar dystopi som 1900-talets dubbelgångare till utopi. Ofta associeras begreppet till George Orwells *1984* (1949) eller Aldous Huxleys *Brave new World* (1932) för att nämna några, men trots att den från början användes för att beskriva motsatsen till ett idealt samhälle så är det inte så den har utvecklats. Raka motsatsen till utopi skulle vara ett helt ostrukturerat samhälle eller en värld där själva tanken är att vara oplanerad eller skräckinjagande. Dystopisk litteratur skildrar inte en sådan bild utan visar istället en värld där utvecklingen har gått fel. I varje utopi finns dystopi och skildrar islag av sämre förhållanden i världen. Granskar man de båda begreppen upptäcker man att det finns fler möjligheter för en utopisk tillvaro att gå fel än det finns för den att gå åt rätt håll. Eftersom båda begreppen genererar en önskan om en bättre framtid är det fel att betrakta utopi och dystopi som motpoler. Det finns en gråzon mellan dem och Gordon, Tilley och Prakash försöker se begreppen som

⁵ Fátima Vieira, ”The concept of utopia” Claeys, Gregory, i *The Cambridge Companion to Utopian Literature*, Gregory Claeys (red.), New York: Cambridge University Press 2010, s. 8 – 9.

⁶ Sara Ljungkvist, *Den litterära utopin och dystopin i Sverige 1734-1940*, Hedemora: Gidlund 2001, s. 271 – 273.

fenomen som visar på ”conditions of possibility”. De närmar sig utopi och dystopi som en gemenskap som kan visa vilka frågor samtiden stod inför och vilka tankar som skapade en önskan om bättre förhållanden.⁷

I *Mothers and Masters in Contemporary Utopian and Dystopian Literature* från 2009 undersöker Mary E. Theis modern och familjens roll i dystopisk litteratur. Det var först under slutet av 1900-talet som kvinnor uppmärksammades inom den dystopiska genren vilket har gjort att dystopi oftast förknippas med politisk samhällskritik. Kvinnors tankar om framtidens tendenser har blivit uttryckta i andra genrer som till exempel barnlitteratur. När utopin vände mot dystopi under 1900-talet hade man uppmärksammat människans brister i att skapa en ideal framtid men familjens roll hade inte förändrats. Ett familjeideal står ofta som grund för utopiska värderingar men man har bara tittat på familjens roll till samhället istället för relationerna inom den.⁸

Tidigare forskning

Om Jansson och mumintrollen finns det mycket forskning. Det som följer här nedan är bara en liten del av ett stort forskningsområde. Boel Westin har varit tongivande i den svenska forskningen om Jansson. I *Familjen i dalen* från 1988 gör hon en grundlig undersökning av mumintrollerna och inriktar sig på den idémässiga och det konstnärliga uttrycket. Hon utgår ifrån Janssons egen essä ”Den lömska barnboks författaren” från 1961 och riktar blicken mot symboler och identifikation i romanerna. Hon redovisar inflytandet karriären som skämttecknare och bildkonstnär, hade på hennes författarskap.⁹ Westin förklarar Janssons ”katastrofglädje” i mumintrollerna som en drivkraft. Den tar inte avstånd från lyckan utan fungerar snarare som en förstärkare av den. Katastroferna och det främmande kan dessutom leda till möjligheter och erbjuder ett nytt synsätt på tillvaron. Katastroferna ser olika ut i romanerna men innehåller ofta en katharsiseffekt och lustfylldhet.¹⁰ Westin har även skrivit biografen *Tove Jansson Ord, bil, liv*. (2007) där hon ger en noggrann överblick av kärleken till arbetet och författarens multibegåvade konstnärsliv. Med hjälp av Janssons egna anteckningar ur dagböcker och brev skildrar biografen tillvaron under krigsåren och hur karriären påverkades

⁷ Michael D. Gordon, Hellen Tilley, Gyan Prakash, *Utopia/Dystopia: Conditions of Historical Possibility* Princeton, New Jersey: Princeton University Press 2010, s. 9 – 11.

⁸ Mary E. Theis, *Mothers and masters in contemporary utopian and dystopian literature*, New York: Peter Lang 2009, s. 3–4.

⁹ Westin 1988, s. 9.

¹⁰ Westin 1988, s. 135–136.

och förändrades. Just kriget som motiv har också Tuula Karjalainens fokuserat på. Hennes biografi *Tove Jansson arbeta och älska* från 2013 involverar både konstnären och författaren Jansson och betraktar muminböckerna som motiv till en flykt från verkligheten.

Agneta Rehal-Johansson gör i sin avhandling *Den lömska barnboksförfattaren* från 2006 en stor redovisning för romanernas utveckling från *Småtrollen och den stora översvämningen* till *Sent i november* där hon vill visa hur muminvärlden skapas ur en idylltradition som senare utvecklas. Viktiga inslag är revisionerna av de tidiga romanerna och vad som skiljer omskrivningarna från tidigare publikationer. Dessutom gör hon en psykoanalys av Janssons muminkaraktärer och föreställer sig dalen som ett älskat objekt som går att jämföra med en modergestalt. Katastroferna som ständigt hotar detta objekt symboliserar de prövningar som barnet upplever under uppväxt där både moderns och omvärldens godhet utmanas och ändrar form. Rehal-Johansson nämner även tolkningen av katastrofhotet som allegori över Finlands situation under andra världskriget där muminromanerna kan läsas som en kritik mot samtidens utveckling. Rehal-Johansson tror dock snarare att katastrofematiken speglar en inre konflikt hos Jansson som brottades med depression, sorg och skuld känslor under krigstiden.¹¹ Rehal-Johansson kritiserar även tidigare forskning, däribland Westin, för att ha lagt för mycket fokus på idyllen i muminromanerna vilket har resulterat i ett förnekande av de mörkare sidorna av sviten.¹²

Mumindalen som utopi har nämnts av flera forskare. Bland annat Ebba Witt-Brattström kallar muminvärlden för ”Motståndets utopi” i *Nordisk kvinnolitteratur Vida världen* från 1996 och granskar växelspelet mellan tryggheten och skräcken. Hon beskriver muminvärlden som en moderlig utopi där familjen står som samhällsstruktur och är redo att inkludera alla och där just moderligheten styr över idyllen. Den kvinnligt kodade dalen står i kontrast till det maskulina kriget. Witt-Brattström kopplar ursprunget till en protest mot den mörka utvecklingen i världen och hur den fredliga dalen växer i skuggan av striderna.¹³ Också Maria Nikolajeva betraktar Mumindalen som utopi eller Arkadien i ”Barnlitteratur – en berättelse om konsten att växa upp” i *Konsten att berätta för barn* (1996). Det är en plats i litteraturen och ett tillstånd i barndomen innan livets prövningar kommer. Det beskrivs som paradiset där lek och glädje ges utrymme innan upptäckten av en värld utanför idyllen. Hon tar även upp mumintrollets motvilja att växa upp och skiljas från muminmamman vilket speglas i hur Mumindalens sommaridyll trängs

¹¹ Rehal-Johansson 2006, s. 80–81.

¹² Rehal-Johansson 2006, s. 22.

¹³ Ebba Witt-Brattström, ”Motståndets utopi”, i *Nordisk Kvinnolitteraturhistoria: Bd 3, Vida Världen: 1900–1960*, Elisabeth Møller Jensen (red.), Höganäs: Wiken 1996, s. 466–467.

undan mer och mer genom romanernas gång. Nikolajeva understryker också hur alla gestalter kan tolkas som olika stadier i ett barns liv mot mognad och uppväxt.¹⁴

Bakgrund

Tove Jansson och kriget

Jansson föddes i Helsingfors augusti 1914 när världskriget redan var igång. Striderna kom att fortsätta under lång tid och hade inflytande på större delar av hennes liv. Som barn gjorde sig kriget kanske mest påmint genom Janssons pappa. Han var bildhuggare och konstnär och stred i inbördeskriget 1918.¹⁵ Modern Signe Hammarsten-Jansson också kallad Ham, var tecknare och hade stort inflytande på dotterns liv och karriär. Det var Ham som först lärde Jansson att teckna och modern stod i centrum genom hela dotterns liv. Hams svenska ursprung gjorde även att familjen tillbringade stora delar av krigsåren i Sverige hos släktingar och trots att mamman aldrig uttryckte hemlängtan så fann hon livet i ett krigshärjat Finland svårt.¹⁶

Janssons barndom och ungdom präglades av strid och orolighet. Född och uppvuxen under första världskriget med en fader som aldrig riktigt läkt efter sina insatser i striderna, har hon redan från början behövt förhålla sig till krig. Båda världskrigen drabbade Finland hårt. Jansson var en flitig brevskrivare och det är framförallt i brevväxlingen med hennes nära vän Eva Konikoff, som vardagen under andra världskriget gestaltas. Hon beskriver ljuden från bomberna och kommenterar censurerade och returnerade brev som hon skriver och försöker skicka. Konikoff hade vid den här tiden flytt till USA. Hennes ryska judiska härkomst hade tidigare tvingat henne att fly från St. Petersburg till Finland.¹⁷ 22 juni 1941 skrev Jansson i ett brev till Konikoff efter midsommarfirandet ute på Pellinge:

Så kom nyheterna i radion nere hos Kalle. Pappa kom bara in och sa 'nu är det klart'. Inget mer var ordat, vi gick bara och packade in det nödvändigaste, var på sitt håll. Stugan lämnade vi lika fin, med blommor i alla rum och mattorna kvar, och till slut vattnade vi i alla landen.¹⁸

Brevet beskriver hur obarmhärtigt kriget drar in över landet och avbryter livet. Sommaridyllen ute i skärgården tar abrupt slut och på kort tid måste de lämna huset och lugnet. Under kriget

¹⁴ Maria Nikolajeva "Barnlitteratur – en berättelse om konsten att växa upp", i *Konsten att berätta för barn: barnboken*, Gunnar Berfeldt (red.), Centrum för barnkulturforskning vid Stockholms universitet 1996, s. 24–26.

¹⁵ Boel Westin, *Tove Jansson Ord, bild, liv.*, Stockholm: Bonniers 2007, s. 15.

¹⁶ Tuula Karjalainen, *Tove Jansson: arbeta och älska*, Stockholm: Norstedts 2013, s 21–24.

¹⁷ Karjalainen 2013, s. 51–52.

¹⁸ Boel Westin, Helena Svensson, *Brev från Tove Jansson*, Stockholm: Nordstedts 2014, s. 120.

led Jansson av depressioner och hon upphörde att måla. Kriget splittrade vänner och familj. Konikoff var borta och brodern Per Olov och dåvarande partnern Tapio Tapiovaara befann sig vid fronten tillsammans med flera av Janssons vänner och konstärsbekanta.¹⁹

Att Jansson skulle bli en konstnär verkar ha varit bestämt redan från början. När den första mumimboken kom ut hade hon redan en karriär som konstnär. När hon var 14 år publicerade hon sina första illustrationer i tidskrifter och 1933 kom den första skämtteckningen.²⁰ Hon debuterade i den politiska skämttidningen *Garm* 1929 och blev kvar som illustratör till 1953 då tidskriften också upphörde. Det var i illustrationerna i *Garm* som mumintrollsliknande figurer dök upp tillsammans med hennes signatur. Under kriget var tidningen mest känd för sin politiska satir och Jansson blev känd för sina satirbilder av Hitler och nazismen. Garmillustrationerna speglade inte bara tidningens ideologi utan även Janssons politiska ställningstagande under andra världskriget och hennes förakt mot nazismen.²¹

Mumintrollen

Ingen vet när det första mumintrollet kom till eller historien bakom dem. Inte ens Jansson själv hade en exakt uppfattning men historien hon brukade berätta när hon fick den frågan handlade om barndomen, hennes nattliga besök i skafferiet och hur morbrodern då varnade för mumintrollet som bodde där. Jansson har skrivit i sina dagböcker om trollen som skrämmande, oönskade varelser som kryper fram ur nattens mörker som ett undermedvetet väsen eller demon. Som visuella gestalter existerade muminfigurerna innan den första romanen skrevs på 1930-talet. Figurerna dyker som sagt upp i *Garm* men finns även med i hennes barndom och målningar. De tidiga mumintrollen är svarta och smala med röda ögon och horn.²² Mumingestalterna ser mycket annorlunda ut från början jämfört med de vita, runda troll som vi ser idag.

De första muminböckerna skrev Jansson under krigstiden och från början var de en undanflykt från kriget och den då dystra världen. Jansson verkar själv inte ha haft några planer på att bli författare utan har alltid hänvisat till sig själv som bildkonstnär. Själv uttryckte hon det som så att skrivandet erbjöd en flykt från verkligheten och att hon under 40-talet kände en förtvivlan som ledde till lusten att skriva sagor. Hon skrev dem för sig själv och använde sig av sina otäcka

¹⁹ Westin 2007, s. 115.

²⁰ Westin 2007, s. 19–20.

²¹ Westin 1988, s 67–74.

²² Karjalainen 2013, s. 133–136.

mumifigurer och skapade en egen värld åt dem.²³ Mumintrollen får den trygga mumindalen att leva i under krigstiden och de demonliknande figurerna från barndomen ändrar sammanhang och utvecklas från något skrämmande i sig till gestalter som skyddas från den hotfulla världen runt omkring.

Men kriget var inte allt. Alla som har läst om muminfamiljen och den underbara dalen vet att hon hämtat stoff från barndomen. I början tillbringades somrarna på Blidö i Stockholms skärgård, i morföräldrarnas sommarhus och senare i Pellinge skärgård utanför Helsingfors. Så såg somrarna ut och Jansson har själv kommenterat att Mumindalen är en blandning av de finska skärgårdsöarna och morfaderns sommarhus i Sverige.²⁴ 1953 beskriver hon det så här:

Historierna och Mumintrollet var egentligen från början en slags eskapism, man rymde in i en värld där allting var vänligt och ofarligt. Kanske letade man sig tillbaka till en barndom som var mycket lycklig och där det otroliga och vardagliga var bekymmerslöst hopblandat. Jag tror de flesta barn lever i en värld där det fantastiska och det självfallna är likvärdigt, och det är den världen jag försöker beskriva och rekonstruera för mig själv.²⁵

Det är inte konstigt att mumintrollen flyttar in i Mumindalen under just 40-talet. Lika mycket som de behöver en trygg plats att bo på är författaren själv i behov av en bättre värld. Barndomens somrar skapar utopin men precis som kriget alltid har varit närvarande i Jansson liv finns den även här. Muminromanerna balanserar mellan de utopiska och dystopiska inslagen.

Den dystopiska tematiken

Berättelserna om muminvärlden utgör nio illustrerade böcker som utgavs mellan åren 1945–1970. Utöver dessa har Tove Jansson skriver både barn- och vuxenlitteratur. Muminvärlden skapades under krigsåren och kan tolkas som en bearbetning och ett behov av trygghet under andra världskriget. Mumindalen framställs som paradiset placerat långt ifrån den mänskliga verkligheten. I centrum står muminfamiljen med mamman, pappan och mumintrollet som genom romanernas gång utökas och blir fler med vänner och bekanta. Katastroferna och undergången är ett tema som står i fokus i alla romaner. *Småtrollen och den stora översvämningen* handlar om mumintrollet och mamman som letar efter den försvunne pappan och en trygg plats att bygga sitt hem på. Översvämningen har tvingat dem att fly. I *Kometjakten*

²³ Karjalainen 2013, s. 133–134.

²⁴ Rehal-Johansson 2006, s. 36.

²⁵ Nils Holgersson-plaketten 1953, red. Westin 1988, s. 97.

hotas dalen av ett stort brinnande klot som kommer att bli jordens undergång. *Trollkarlens hatt* publiceras 1948, *Muminpappans bravader* 1950 och *Farlig midsommar* 1954. Äventyren står fortfarande i centrum men undergångskänslan har tonats ner och lek och glädje skiljer dem från övriga verk. *Trollvinter* som kommer ut 1957 blir en vändpunkt i Janssons muminsvit. Mumintrollet vaknar en vinter när hela familjen gått i ide och finner sig ensam i en främmande värld. Den här gången är inte dalen hotad av katastroferna utan har istället blivit ett dystopiskt landskap. Den snötäckta och tomma värld som mumintrollet har framför sig påminner om mumindalen men är absolut inte densamma. Istället är den kall och kuslig och äventyren som varit framträdande i Janssons tidigare verk står tillbaka för en psykologisk utveckling hos mumintrollet. Samma mönster ser vi i *Det osynliga barnet* från 1962 och *Pappan och havet* från 1965. I *Sent i november* (1970) finns inte den utopiska dalen kvar längre. Dimman ligger tät och några av dalens invånare letar efter den lyckliga familjen.

Figurgalleri

När det kommer till användningen av versaler i namnen på figurerna, utgår jag ifrån muminromanerna där namn skrivs med versal så som Mumin, Sniff eller My. När det kommer till benämningarna mumintrollet, muminmamman och muminpappan faller regeln bort. Jag utgår även från Rehal-Johanssons förklaring av muminsvitens huvudprincip där namn som representerar arter mer än egennamn stavas med liten bokstav, till exempel bisamrättan, snorken eller hemulen.²⁶ I Uppsatsen stavar jag Mumindalen med versal trots att det varierar i romanerna. I *Kometjakten* stavas dalen med liten bokstav men med versal i *Sent i november*. Mitt val grundar sig i att Mumindalen är namnet på en plast medan muminhuset och muminfamiljen följer grundprincipen av att referera till arten mumintroll och inte egennamnet Mumin.

Muminfamiljen utgör från början Mumin och muminmamman. I *Småtrollen och den stora översvämningen* adopterar de Sniff som är ensam och rädd och sedan hittar de muminpappan. Snusmumriken är Mumins bästa vän och honom träffar de i *Kometjakten*. Han bor i ett tält och vandrar söder ut varje vinter när mumintrollen går i ide. I samma bok introduceras syskonen snorken och Snorkfröken där den sistnämnda flyttar in hos familjen. Snorkar ser likadan ut som mumintroll men ändrar färg efter humör. Lilla My kommer till familjen i *Muminpappans memoarer* och hennes syster Mymlan kommer till Mumindalen i *Sent i november*. Där

²⁶ Rehal-Johansson 2006, s. 352.

förekommer också homsan Toft som bor ensam i en båt. Mymlor och homsor har människoliknande utseende men är små. I samma bok nämns även Filifjonkan som gillar att städa och hemulen som kännetecknas av att vara ordningsam. Utöver dessa gestalter finns också Too-Ticki som flyttar in i muminfamiljens badhus i *Trollvinter* och blir Mumins ledsagare under vintern. Till dalen kommer också skrämmande varelser som Mårran, en stor mörk varelse som sprider kyla och rädsla omkring sig, men också hattifnattar som ser ut som små spöken som ger elektriska stötar om man kommer för nära dem.

Analys

Kometjakten och den utopiska dalen

Kometjakten börjar som en idyllisk sommardag. Pappan har byggt en bro över floden och dalen är en lycklig plats att bo på. Muminfamiljen är relativt nyinflyttade och stora delar av början handlar om att Mumin och Sniff utforskar landskapet. Det är dessa gestalter som handlingen kommer att kretsa kring. När familjen hör talas om att en komet närmar sig jorden och kommer utplåna allt liv, beger sig Mumin och Sniff till ett observatorium för att ta reda på mer.

I *Kometjakten* är skildringarna av landskapet centralt. Mumindalen beskrivs från början som paradiset lustgård. Den är grön och frodig och floden som pulserar igenom den för med sig liv och rörelse (K, s. 6). Mumindalen är en plats för lek och glädje och från början anar man inte att katastrofen är på väg. Sniff och Mumin går på upptäcktsfärd och hittar en stig som leder dem till havet. Stämningen är äventyrlig men ord som mörker upprepas och sätter ton för vad som komma skall. Tillexempel är stigen som de hittar mörk och skrämmande, havets djupare delar är ett täckande mörker och grottan som Sniff upptäcker beskrivs också som skrämmande (K, s. 13–17). Landskapsbeskrivningarna skildrar vad som väntar och rubbar den ovillkorliga tryggheten som Mumindalen representerar. Redan här prövas gestalternas rädslor och trots att dalen beskrivs som en paradisk och ofarlig plats visar mörkret att det finns brister. Det skrämmande existerar i idyllen men i slutet av dagen kan de återvända hem till muminhuset och tryggheten. Detta kan betraktas som ett försök att inte erkänna bristerna som finns runt omkring dem. Både Mumin och Sniff ger sig ut för att utforska dalen men vänder hem när det okända blir för skrämmande. Där hemma väntar muminmamman och kan ta hand om dem med sin omsorg och skingra mörkret och oron. Detta fungerar till en början men kometen som närmar sig jorden gör det svårare och svårare att upprätthålla tryggheten.

Kontrasterna mellan mörker och ljus, faror och trygghet blir intensivare ju närmare katastrofen kommer. Detta är också utmärkande för Janssons tidiga böcker där man tydligt kan skilja mellan gott och ont. De första tecknen på att en katastrof är på väg mot dalen kommer från naturen. Mörka moln och suckande vindar får träden att vända sina blad och under natten drar en otrolig storm in och förändrar landskapet.

Det är märkvärdigt”, sa bisamrättan. ”Nu har jag bott i den här floden i hela mitt liv, och aldrig har det varit ett sånt väder”. [...] Men ända till morgonen tågade regnmolnen över himlen, och vinden tjöt ensligt genom de blå träden. (K, s. 26–27)

Dag efter dag var svept i grått, men det regnade aldrig. Molnen vandrade högtidligt över himlen i dystra, ändlösa rader och under dem låg jorden och väntade (*K*, s. 44)

Naturen har blivit främmande och tappat all färg. Landskapet som tidigare varit fyllt av lycka och frodighet har täckts av grått och jorden beskrivs som hotad och utsatt. Familjens utopiska tillvaro har rubbats och katastrofen har sipprar ut i idyllen. Det gråa landskapet ger ett smakprov på förödelsen som kometen bär med sig och kan enkelt associeras till både bombningarna av Helsingfors och det stora atombombshotet under kriget. På flera av *Garms* omslag under 40-talet tecknade av Jansson, står himlen och jorden som motiv där marken är ett slagfält och där änglar står på moln och bekymrat tittar ner på människorna. Tillexempel ser vi på *Garms* novemberomslag 1945 hur Jansson tecknat änglar som står på moln och håller blodröd vätska ner på jorden och längst ner på sidan står det ”O, om novemberregnet vore VIN”.²⁷ Även på Augustiomslaget 1946 visas en ängel som sitter på ett flygplan och tar farväl av jorden och atomkriget.²⁸

Kometjakten publiceras 1946, året efter att atombomberna föll över Hiroshima och Nagasaki och skapade enorm förödelse. På romanens omslag upprepas himmel och jordmotivet från *Garm*. Dessutom syns kometen, ett rött brinnande klot på himlen vilket jag menar är en symbol för atombomberna. Naturens grånande och förändring påminner dessutom om en postapokalyptisk värld och konsekvenserna av atomkriget.

I skuggan av kometen flyr invånarna från dalen, familjer splittras och gestalterna tvingas lämna sina hem hals över huvud. Detta är händelser som är återkommande i Janssons brevväxlingar och visar hur hennes verklighet tränger sig in i hennes muminvärld där kontrasten mellan utopi och dystopi är tydlig. Kometens närmande mot jorden förfrämmligar landskapet mer och mer.

De stod i en rad och bara stirrade.

Där havet borde ha varit, med mjuka blå vågor och farande segel, där gapade nu en ofantlig avgrund.

Het ånga steg upp ur de väldiga djupen där svarta klyftor öppnade sig mot havsbottens allra nedersta skikt. Under dem stupade stranden brant nedåt, nedåt. (*K* s.122)

Världen har utvecklats till ett dystopiskt landskap. Det viktiga att understryka är att kometen inta har kolliderat med jorden än utan att den bara tar bort delar av världen. Tillexempel försvinner all färg därför att hela landskapet är insvept i grå dimma och gråa moln. Den svarta

²⁷ Petter Karlsson, Bengt Wanselius Muminvärlden & verkligheten Tove Janssons liv i bilder, Stockholm: Bokförlaget Max Ström 2014, s. 63.

²⁸ Karjalainen 2013, s. 124.

avgrund som gestalterna betraktar vid havsbotten har alltid varit där men kometen har ”jagat” bort havet som täckt det. Detta kan återkopplas till inledningen av *Kometjakten* och hur gestalterna tidigt skymtade de skrämmande inslagen men kunde välja att vända dem ryggen. Mörkret som Mumin såg på botten när han dök i havet är samma mörker som han ser nu men den här gången är det ”av-idylliserat” och mamman är inte närvarande och kan avskärma dem ifrån det.

Under romanens gång möter äventyrarna andra viktiga gestalter som senare kommer utgöra muminfamiljen. Bland annat lär de känna Snusmumriken, Snorkfröken och hemulen. Dessutom ställs de inför fler farliga prövningar som de måste ta sig igenom. De möter hatifnattar, drunknar nästan i floden, Sniff blir jagad av en drakliknande figur och Snorkfröken håller på att bli uppäten av en giftbuske. Katastroferna fungerar som en kritik av utopin. Incidenterna tränger för visso stundtals bort rädslan för kometen och jordens undergång men gestalterna blir därmed också medvetna om att hot inte endast kommer utifrån utan att de finns runt omkring, varje utopi innehåller dystopi. Mumintrollet står ensam inför farorna och alternativet att vända hem till muminmamman finns inte vilket leder honom in i en mognadsprocess. Han tar på sig rollen som hjälte och måste vara den som räddar dem ur farorna. Här existerar inte muminmammans omsorg och försök att skapa trygghet.

Vid observatoriet möts gestalterna av professorer som är mer fascinerade av själva kometen än det faktum att den kommer träffa jorden, ingen verkar förstå innebörden av jordens undergång. Professorerna räknar ut när kometen kommer att kollidera med jorden vilket förändrar utgångsläget. Kanske det bäst skildras hos Sniff som får titta på kometen genom teleskopet och konstaterar att kometen är röd och ondskefull. Detta kan han med stolthet och ”viktig min” informera de andra om och samtidigt berätta när den kommer slå ner på jorden (*K*, s. 81–84). Gestalterna konfronteras med skräcken och hela färden till observatoriet blir en symbol för att möta sina rädslor. Westin talar om en katharsiseffekt som ett resultat av katastroferna. Att de fungerar som en förstärkare av idyllen och erbjuder nya synsätt på tillvaron. Jag betraktar katastroferna som ett sätt att avslöja och demontera utopin istället för att förstärka den. Under resans gång tvingas som sagt gestalterna in i en mognadsprocess och detta är första steget ifrån deras idylliska tillvaro. Lärdomen som gestalterna tar med sig från resan är att mörkret och farorna finns överallt.

Theis förklarar modersrollen i dystopisk litteratur som naturens representant. Båda symboliserar liv och utveckling till skillnad från maskinernas utveckling i kriget under 1900-talet. Detta påpekar hon kan urskiljas i utopins ”back-to-nature” ställningstagande och

litteraturens vändning mot dystopiska skildringar.²⁹ Muminmammans omsorg är central i *Kometjakten* och i alla övriga muminromaner. Hennes roll i verken är kopplade till både tryggheten och naturen:

Mumintrollet greps av djup sorgsenhet då han betraktade det dystra landskapet och tänkte på hur rädd jorden måste vara, när den såg det lysande eldklotet närma sig.

Han tänkte på hur förfärligt mycket han älskade allting, skogen och havet, regnet och vinden, solskenet och gräset och mossan, och hur omöjligt det vore att leva utan alltsammans.

”Men”, tänkte han, ”mamma vet nog hur alltihop ska kunna räddas”. (K, s. 138–139)

Muminmammans omsorg formar Janssons utopiska dal. Trots att Mumin och hans vänner har klarat av flera faror som äventyret bar med sig är det fortfarande mamman som symboliserar räddningen. Mumintrollet betonar hur mycket han skulle sakna naturen när jorden går under men han ser fortfarande mamman som räddningen. Hon representerar makten som kan skydda dalen från undergång och moderligheten som mamman förkroppsligar blir utopins struktur och räddning. Modergestalten står i skarp kontrast till kriget och maskinernas utplåning. Detta är själva drivkraften bakom muminromanernas existens. Jansson återvände till barndomens trygghet och flydde in i den bekymmersfria tillvaron där hennes egen mamma alltid stod i centrum. Men som svitens utveckling kommer att visa och som redan *Kometjakten* visar prov på, är det svårt att upprätthålla en utopi. Frodigheten och grönskan håller på att dö i skuggan av katastrofen. Kriget, symboliserat av kometen, kväver allt liv som den moderliga utopin utsöndrar. 1941 skriver Jansson om människans grymhet och hänsynslöshet i striderna: ”Och jag vill inte föda barn som skall dödas i något av de kommande krigen.”³⁰ Detta förtydligar mumintrollens uppkomst – en fredlig värld där mamman och dalen står emot de förintande krafterna som rasar ute i världen.

När Mumin och Sniff återvänder till dalen har de med sig kometens flyktingar hem. Muminmamman välkomnar dem med öppna armar och familjen gömmer sig i grottan i hopp om att undergången inte ska nå dem där. Mamman inreder det hemtrevligt för att alla ska trivas och inväntar katastrofen. Hennes omsorg finns kvar in i det sista och när kometen kommer är familjen tillsammans.

Det fräste som när man bränner av tusen raketer och en miljon hundbomber på en gång [...] Med dån och brak släpade kometen sin eldröda, flammande svans genom hela dalen, genom skogen och bergen och störtade vrålade vidare ut i världsrymden. (K, s. 174)

²⁹ Theis 2009, s. 41.

³⁰ Westin 2007, s. 125–126.

Det är återigen enkelt att associera denna scen till både atombombningarna och flyganfallen av Helsingfors. Janssons egna anteckningar om krigslarmen och hur man fick söka sig till skyddsrummen påminner om muminfamiljens situation i grottan när kometen kommer. Men Jansson låter inte familjen gå under i grottan. Hon balanserar utopi och dystopi och kometen bara snuddar vid dalen och fortsätter förbi. Romanen slutar med att havet återvänder, sköljer in över avgrunden och den utopiska dalen återuppstår och allting går tillbaka till sitt ursprung. Anledningen till att *Kometjakten* slutar lyckligt med att livet och ljuset återvänder, kan vara att ett önsketänkande från författarens sida. För att Mumindalen ska fungera som den protest mot kriget som det var tänkt från början, krävs det ett lyckligt slut. Eskapismen fungerar lika mycket som ett önsketänkande – en vilja att den trygghet som fanns i barndomen också ska kunna rädda tillvaron här och nu. I *Kometjakten* skonas familjen från den dystopiska framtid som kometen symboliserade men den mognadsprocess som mumintrollet och Sniff genomgick under resans gång den suddas ut när vardagen återgår till sitt gamla mönster. Muminmamman och familjen blir ett kollektivt medvetande igen och där ryms inte individualitet. Vetskapen om att farorna finns runt omkring och att även dalen innehåller mörker, existerar inte längre och verken som följer efter *Kometjakten* visar prov på just lek och glädje. Det är de romaner som skiljer sig ifrån mängden just därför att de är bekymmersfria och äventyrliga. Katastrofen och kometen blottade dock sprickorna i fasaden och läsaren vet att den utopiska tillvaron inte är orubblig.

Trollvinter och förändringen

I *Trollvinter* placerar Jansson muminvärlden direkt i ett främmande och dystopiskt tillstånd. Familjen som alltid går i ide på hösten för att vakna senare på våren, sover under vinterns kalla månader men den här gången vaknar mumintrollet. Dalen är täckt av snö och till en början skrämmer det honom men till slut tar nyfikenheten över och Mumin letar sig ut ur huset för att upptäcka vintern. Redan de första raderna leder in på romanens handling: ”Himlen var nästan svart men snön var klarblå i månskenet.” (T, s. 7). Här avslöjas den mystiska och främmande värld som mumintrollet vaknar upp till. Vintern har förändrat hela dalen och ingenting är som vanligt, himlen är inte blå och snön är inte vit. Det är inte den verkliga världen, som mumintrollet senare konstaterar.

Trollvinter skiljer sig markant från *Kometjakten* och de tidigare romanerna om mumintrollen. Hittills har det handlat om yttre hot som har utmanat utopin men nu förändras romanernas utgångsläge. Jansson börjar handlingen i Mumindalen som alla känner till som barndomsidyllen, men visar ett landskap som är förändrat. Vintern har bäddat in världen i snö och har blivit en skrämmande plats för Mumin som vaknar alldeles ensam. Utopin har förvandlats till ett dystopiskt landskap där utforskandet av naturen blir drivkraften i berättelsen. Det finns inte längre ett yttre hot som gestalterna måste skydda sig ifrån utan hotet kommer inifrån.

De hade alltid sovit från november till april, för det hade deras förfäder gjort och mumintroll håller på traditionen. Allihop hade granbarr i magen, precis som deras förfäder hade haft, och bredvid sängarna hade de hoppfullt lagt fram allt som kan behövas tidigt om våren [...] Och sen hände någonting som aldrig hade hänt sen det första mumintrollet gick i ide. Han vaknade och kunde inte somna om. (T, s. 8)

Ord som alltid och aldrig står i kontrast till varandra. Mumintrollen har alltid sovit i ide och endast varit vakna under ljusare tider. Aldrig har de upplevt denna årstid och när mumintrollet vaknar ur vintersömnen står han ensam inför naturen som är kall och mörk. Mörkret återkommer i denna roman men till skillnad från *Kometjaktens* inledning, går det inte att förbise det skrämmande den här gången. Katastrofen i form av vintern täcker hela världen och förändrar hela landskapet.

Westin ser Mumins uppvaknande som ett symboliskt uppvaknande ur barndomen och när han utforskar vinter symboliserar det ett identitetssökande vilket leder till en psykologisk dimension

i *Trollvinter*.³¹ Jag ser det som ett metaforiskt uppvaknande till en ny tid. Den utopiska framtid som man såg fram emot där vetenskap och teknologi skulle göra samhället mer civiliserat, hade gått åt fel håll. Efter kriget var det svårt att föreställa sig framtiden eftersom den utopiska idén gått fel och i *Trollvinter* ligger den vackra och fredliga dalen begravd under snö och mörker. Jansson måste skapa en ny dal. De tidigare romanerna om mumintrollen har handlat om lek och äventyr men redan i *Kometjakten* visade dalen och familjen prov på att inte kunna leva upp till den utopiska tillvaron. Tryggheten är inte bestående och familjen med mamman som den styrande kraften kan inte stå emot alla faror som var utgångspunkten för idyllen. *Trollvinter* blir som sagt brytpunkten mellan den utopiska och dystopiska dalen. Den lyckliga fasad som författaren utformat skalas av.

Trollvinter handlar om det förflutna och en längtan tillbaka till sommaren som mumintrollet förgäves försöker frammana:

Mumintrollet hittade en stor kartong glansbilder uppe på vinden och försjönk i längtansfull beundran inför deras sommarskönhet. Det var blommor och soluppgångar och små vagnar med färgglada hjul, glänsande och fridfulla bilder som påminde honom om den värld han förlorat. (*T*, s. 34)

Gång på gång blickar han tillbaka och försöker framkalla dåtiden. Längtan efter den lyckliga dalen som var full av ljus och liv, kan ses som en tillbakablick på tillvaron innan kriget. Brevet som Jansson skrev på midsommaraftonen om hur sommaridyllen abrupt avbröts när striderna påbörjades, är som tagen ur *Trollvinter* där leken avslutas med att de går i ide men med vetskapen om att de kommer att vakna till samma ljus och glädje nästa år. Men den här gången avbryts det mönstret och katastrofen ifrågasätter deras naiva tillvaro innan och visar hur skör familjekonstruktionen är mot hotet.

I denna berättelse möter Mumin sin förfader. I Janssons första bok om Mumindalen *Småtrollen och den stora översvämningen*, berättar muminmamman att mumintroll från början brukade bo bakom kakelugnar och nu under vintern råkar Mumin släppa ut en av dem ur garderoben i badhuset. Förfadern är hårig och grå med lång svart svans och stor nos och Mumin tror först att det är en råtta som bosätter sig i deras kakelugn (*T*, s. 72–74). Förfaderns utseende påminner om mumintrollens ursprung i Janssons barndom – mörka demonliknande figurer som kommer fram ur skrymslen på kvällarna. Detta symboliserar hur både Mumin och Jansson gör upp med det förflutna. Förfadern blir en nyckel till det förgångna som river den trygga värld som författaren skulpterat. Mumindalen blir hemsökt av sin egen existens och visar hur lyckan och tryggheten har korrumpert sig själv och byggt en lögn, som så många utopiska

³¹ Westin 1988, s. 250.

förutsättningar gör. Förfadern flyttar in i kakelugnen och möblerar om hela huset. Mumin blir först orolig för vad mamman ska säga men till slut försvinner hon ur hans tankar:

Egentligen hade han aldrig känt sig riktigt säker i den halvmörka salongen med sina tomma fönster.

Och den sovande familjen gjorde honom melankolisk.

Men nu, i det trånga utrymmet mellan flyttlådan, gungstolen och soffans baksida, kände han sig absolut trygg och inte ett dugg ensam. (T, s. 78)

Huset och möbleringen är muminmammans domän. Det är hon som inreder och skapar familjens hemmiljö men när hon inte finns framstår hemmet som osäkert. Detta visar återigen hur skör utopin är och hur tryggheten egentligen bara har existerat tack vare att mamman tidigare har kunnat skydda dem från mörkret. Rehal-Johansson pekar mot att hela muminsviten är ett barns uppväxt och att dalen och muminmamman symboliserar hur ett barn ställer mamman och dess godhet på prov. Hon visar hur katastroferna frammanar ett omförhandlande av vad trygghet innebär och hur den ändrar form. Hennes tolkning ligger nära denna uppsats utgångsläge men jag vill ta det ett steg längre. Katastroferna lockar inte bara på en förändring utan bryter ner hela utopin och visar istället en dystopisk dal där tryggheten vänds mot gestalterna och författaren som en lögn. Detta blir tydligare när uppsatsen undersöker *Sent i november*.

Förfadern slänger väckarklockan som mumintrollet har ställt på skymningstid för att det är då hans längtan efter familjen är som starkast (T, s. 76). Klockan har fungerat som en påminnelse om längtan tillbaka till det förflutna men försvinner i den stora ommöbleringen. Rumsterandet med möbler gör också att Mumin ser på huset på ett helt nytt sätt. Det har varit familjens hus och när de är borta upptäcker Mumin att det inte är hemtrevligt där. Jansson möblerar om hela Mumindalen och skiljer den trygga miljön och mamman från mumintrollet. Man kan se detta som en mognadsprocess och att Mumin lär sig att stå på egna ben, vilket både Westin och Rehal-Johansson formulerar. Jag vill dock understryka att denna självständighet också bryter banden med utopin och familjen som hittills har förhindrat denna utveckling. Strukturen existerar som en alternativ god värld till den oroliga krigstiden och förutsättningen är att tryggheten ska kunna stå emot katastroferna. Detta motbevisas i *Trollvinter* eftersom Mumin inte behöver familjen eller mammans omsorg och att tryggheten från början höll honom tillbaka.

Under kriget sökte sig Jansson tillbaka till barndomens utopiska tillvaro för att finna tröst, det är så muminfamiljen föds. 1957 när *Trollvinter* kommer ut är det efterkrigstid, samtalet om framtiden som en utopisk dröm och vision har förändrats. I *Trollvinter* avslöjar katastrofen

utopins lögn och dystopiska sida vilket gestaltas genom vintern. Snön visar att dalen inte är vad den tillkännagav sig för att vara. Efter mötet med förfadern glömmet mumintrollet att sakna familjen och upptäcker vintern och på så sätt kan ta del av hela dalen. Det är Too-Ticki som leder honom genom snölandskapet och upplyser honom:

Ser du, det är så mycket som inte får rum om sommaren och hösten och våren, sa hon. Allting som är lite skyggt och lite märkvärdigt. Somliga slags nattdjur och folk som aldrig passar in nånstans och som ingen tror på. De håller sig undan hela året. Och sen när det är lugnt och vitt och nätterna blir långa och alla har gått i ide – då kommer de fram. (T, s. 44)

Under sommaren får inte alla plats vilket också ifrågasätter den utopiska strukturen. Dalen som ska vara platsen för lek och trygghet rymmer inte alla gestalter. Den moderliga omsorgen och muminmammans omhändertagande räcker inte till och ännu ett dystopiskt inslag framträder. Muminromanerna har tidigare inte berättat allas historia. De har förgyllt tillvaron i dalen och förbisett de invånare som inte passat in. De som är skygga eller de som är vakna under natten i mörkret, alla dessa djur vars beteende inte förstärker den lyckliga dalen, de har valts bort. Katastrofen har avslöjat att alla inte är glada och trygga muminvärlden.

Hittills har Mumindalen alltid återupstått och familjen har alltid kunnat återvända tillbaka till sin utopiska tillvaro. I *Kometjakten* klarar sig jorden undan rymdens hot och livet kan gå vidare. Samma sak sker i övriga böcker, även i *Trollvinter* fast på ett något tvekande sätt. Jansson har infogat två möjliga versioner av avslut i romanen. Mumintrollet har bemästrat vinterns skräck och våren är på väg tillbaka. Familjen sover fortfarande men Mumin öppnar dörren och släpper in vinden i huset. En av glansbilderna som han tidigare klistrade på väggarna föreställande hans sommarparadis rycks bort och blåser iväg (T, s. 122). Bilden som flyger iväg symboliserar hur Mumin har upphört försöken att återskapa sommarens lyckliga dal och accepterat att den existerar under mörkare och kallare tider. Han kan till och med njuta av tillvaron utan familjen och mamman och här gör Jansson ett försök att avsluta romanen. Hon träder själv in i berättelsen och skriver:

Egentligen borde den här vinterhistorien sluta just nu. Det där med den första vårnatten och stormen som far in i salongen är på sitt sätt en pampig avslutning, och sen skulle man ha fri möjlighet att själv fundera ut hur det hela fortsatte. Men det vore i själva verket att luras. (T, s. 124)

Jansson hade kunnat sluta berättelsen här men väljer att fortsätta. Efter detta stycke utvecklas episoden och familjen vaknar och återförenas. Att Jansson gör ett försök till att avsluta *Trollvinter* just där gör det möjligt för olika tolkningar. I fortsättningen vaknar muminmamman av att hennes son nyser. Han har trillat ner i havet och kylt ner sig. Under vintern har inget ljud

lyckats väcka mamman men nysningen för henne tillbaka från sömnen (*T*, s. 135). Detta ”förstör” mumintrollets självständiga utveckling som han gjort under vintern. Självförverkligandet och uppbrottet med den lyckliga fasaden försvinner och ersätts återigen av moderlig omsorg. De olika slutet symboliserar brytpunkten mellan ljuset och mörkret i Mumindalen men också ett sista försök att upprätthålla den utopiska tillvaron som fanns från början. Från och med *Trollvinter* utforskar Jansson den mörka sidan och demonterar dalen som utvecklas mer och mer till det dystopiska tillstånd som sågs i *Kometjakten*. Jansson väljer att återvända till dalens utopiska tillstånd. Efter att muminmamman vaknat, vaknar också naturen. Snön smälter succesivt och gröna nyanser i skogen och på marken vittnar om liv och frodigheten som komma skall. Vändningen mot det lyckliga slutet anser jag vara författarens vilja att upprätthålla protesten mot kriget och inte låta dess mörker vinna. I den utopiska dalen där mammans omsorg styr finns det inte plats för mörker och inte heller för självförverkligande. Modern är för dominant för att den enskilde individen ska kunna bryta sig loss men mumintrollet delger sin personliga utveckling och lärdomen som vintern bar med sig när de hittar vårens första blomknopp:

Vi ska sätta ett glas över den, sa Snorkfröken. Så den klarar sig i natt när det blir kallt.

Det ska du inte göra, sa Mumintrollet. Låt den reda sig bäst den kan. Jag tror den klarar sig bättre om den får ha det lite krångligt. (*T*, s. 145)

Blomman är en uppenbar metafor för mumintrollet men kan även kopplas till hela Janssons eskapism. Hon har skyddat den från allt mörker och avskärmat den från faror men detta är en fasad som inte går att upprätthålla. Katastroferna avslöjar lögnen mer och mer och kanske hade dalen klarat sig bättre om den från början erkände mörkret och bristerna. Den lyckliga och den dystra dalen som två skilda världar, är inte lika tydliga i slutet av *Trollvinter* som i *Kometjakten*. Där överlever familjen undergången och den gamla vardagen upprepas. Under *Trollvinter* upptäcker Mumin att den dal som han har lärt känna och den som mamman är kopplad till, det är en lögn och att sanningen har hållits dold.

Sent i november och den dystopiska dalen

En tidig morgon i Mumindalen vaknade Snusmumriken i sitt tält och kände att det var höst och uppbrott i luften.

Ett uppbrott kommer som ett språng! Med ens är allting förändrat och den som ska resa är rädd om varenda minut, han drar upp tältpinnarna och släcker glöden snabbt, innan han blir hindrad och utfrågad, han springer medan han kränger ryggsäcken på sig och är äntligen på väg, plötsligt lugn som ett vandrande träd med varje blad i fullständig vila. (S, s. 5)

Det är de första meningarna i *Sent i november* och precis som de tidigare verken ger detta en försmak av vad som komma skall. Snusmumriken som tidigare nämnts i förbifarten i uppsatsen, är en mycket viktig gestalt i romanerna. Han blir introducerad i *Kometjakten* och flyttar till muminfamiljen där han bor i ett tält nere vid floden. Han och Mumin blir nära vänner men till skillnad från mumintrollen går han inte i ide när vintern kommer. Han vandrar istället söderut varje höst för att återvända till våren. Snusmumriken är en inkarnation av självständigheten som mumintrollet utvecklas mot under romanernas gång. Snusmumriken inkluderas i familjen men är inte beroende av omsorgen vilket gör honom fri. Lättnaden han känner så fort han har lämnat visar en negativ dragningskraft som dalen har (S, s. 24).

Denna november är muminfamiljen ute på äventyr och muminhuset står tomt. Istället letar sig andra gestalter dit. Precis som i *Trollvinter* placerar Jansson handlingen i en dystopisk tillvaro:

Aldrig någon höst hade det regnat så mycket. Dalarna kring kusten blev sankna av allt vatten som rann ner över kullar och berg, och marken ruttnade istället för att vissna. Plötsligt var sommaren så långt borta som om den aldrig hade funnits och det blev mycket lång väg mellan husen och var och en kröp in i sitt eget. (S, s. 11)

Mumindalen håller på att regna bort och sommarens utopiska tillvaro beskrivs nästan som en dröm. Istället för att naturen vissnar, vilket innebär att den kommer återuppstå till våren, så skriver Jansson att marken ruttnar. Det håller på att förmultna och dö vilket blir relevant i och med att detta är författarens sista roman om mumintrollen. Hösten håller på att ta dö på världen.

I den gråkalla novembermånaden beger sig som sagt flera gestalter till Mumindalen och söker familjemedlemmarna. Alla försöker de fly sin egen verklighet och hoppas att muminfamiljen kan skingra deras bekymmer. Detta förstärker Mumindalen som en eskapism men samtidigt en plats som är avskärmd från verkligheten. En av figurerna som söker sig till dalen är homsan Toft. Rehal-Johansson kallar *Sent i november* för metafiction över att både skriva och läsa romanerna om muminvärlden. Gestalterna som letar sig till muminhuset betraktar hon som

”allegoriska representanter för läsare” och homsan Toft menar hon är både berättaren och läsaren.³² Till skillnad från Rehal-Johansson tolkar jag endast Toft som Janssons alter ego, en representant för författaren själv som kliver in i eskapismen och utvärderar sitt verk. Toft bor under en båt helt ensam och är den enda av gestalterna som inte har varit i Mumindalen tidigare. Han berättar istället om familjen som en god natt-saga innan han somnar där själva berättandet blir Janssons skapelseprocess. Toft blir alltså tillsammans med de andra gestalterna, berättaren själv som flyr till dalen för att finna tröst.

Många hundra gånger hade han vandrat samma väg och varje gång blev upprepningens spänning djupare. Plötsligt strök en grå dimma över landskapet, det suddades ut, han såg bara mörkret inne i sina slutna ögon och hörde det långa höstregnet över presenningen. Homsan försökte komma tillbaka men det gick inte. (S, s. 14 – 15)

Precis som i början av romanen håller dalen på att försvinna även för Toft. Sommarens paradissuddas ut av dimman och hela dalen är dystopisk. Mörkret som hotade i *Kometjakten* och i *Trollvinter* finns här igen och tränger in i världen. Naturen beskrivs liknande som den postapokalyptiska tillvaron i kometlandskapet. Toft har berättat om dalen och familjen flera hundra gånger för sig själv och han har vandrat där i sin fantasi. Detta speglar Janssons skrivande och hur hon skapat hela världen i sin fantasi, precis som en saga. När Homsan helt plötsligt inte kan se landskapet symboliserar det författarens vilshenhet i sin egen berättelse. Efter *Trollvinter* utforskar Jansson nackdelarna med dalen och däribland familjen. Vintern avslöjade den dystopiska sidan av utopin och hur lyckan och tryggheten delvis har varit en lögn. När historierna fortsätter blir det svårare och svårare att upprätthålla den utopiska fasaden för vad finns kvar av Mumindalen om inte tryggheten och lyckan finns där? Då tjänar historien inte längre som en eskapism utan blir den dystopiska framtid som kriget förde med sig och just det som Jansson ville fly.

Dimman som blir tätare och tätare stryker ut konturerna av landskapet. Handlingens motiv präglas av frånvaro och sökande. Muminfamiljen finns inte men alla letar efter medlemmarna och precis som muminmammans närvaro är stark i *Trollvinter* när hon ligger och sover, är hela familjens närvaro påtaglig utan att de finns. I *Kometjakten* betraktas mamma som räddning och i *Trollvinter* kan bara den utopiska dalen återvända efter att muminmamman har vaknat och tagit hand om sin son. I *Sent i november* finns hon inte längre kvar. Mumindalen har förlorat sin viktigaste komponent och precis som Mumin måste klara vintern utan sin mamma, måste besökarna och framförallt Toft skapa en dal utan henne. Hela utopins struktur har vilat på

³² Rehal-Johansson 2006, s. 340–341.

familjen och framförallt muminmamman. Tryggheten och lyckan har kretsat kring henne men katastroferna har utmanat och ifrågasatt utopin och i *Sent i november* skildras dalen utan hennes och familjens existens och vad finns då kvar?

I *Sent i november* skriver Jansson om baksidan av att skapa en utopi. *Kometjakten* gav tydliga kontraster mellan en god och en ond värld. I *Trollvinter* visade hon att dalen var båda delarna och att hela sanningen inte får plats i en utopi. Nu finns bara en dystert dal kvar utan den lyckliga familjen och detta ställer frågan om utopin ens existerade från början? Rehal-Johansson menar att Jansson i sitt sista verk om mumin återför berättelserna till ursprungsläget. Tofts sagor understryker dalen som en drömvärld och en tröst.³³ Jag vill visa motsatsen. Jansson återvänder till ursprunget med ambitionen att frigöra berättelsen från just det motivet eftersom hon inte kan hålla uppe den trygga fasaden. När besökarna kommer till Mumindalen flyr de sin egen vardag. Filifjonkan var nära att dö en dag när hon städade huset inför vintern och insåg att hennes liv inte var riktigt vad hon önskat. Vad finns det för mening med att städa om hon ändå ska dö? Just när hon har insett detta kommer hon på att hon vill träffa muminmamman och precis som Snusmumriken snabbt vill vandra söderut, vill Filifjonkan snabbt bort från sitt hus (*S*, s. 21 – 22). Hemulens situation är liknande. Han vaknar en morgon och är förfärligt trött på sig själv och dagarna som går utan någon mening. Precis som Filifjonkan kommer han på att det var fruktansvärt länge sedan han var i Mumindalen men att allting var bra där (*S*, s. 25 – 27). När dessa båda karaktärer kommer till huset tar de mer och mer över muminmammans och muminpappans egenskaper. Filifjonkan ser mamman som förebild och tar köket i besittning och hemulen vill lära sig segla, precis som pappan. Tillsammans med Toft och de andra gestalterna bildar det en liten familj under hösten men upptäcker att de aldrig kan leva upp till den lyckliga muminfamiljen. Istället bråkar de en hel del och besvikelsen växer sig stor över att Mumindalen inte var den paradisiska plats som de minns. Ljungqvist skriver att dystopier är förklädda utopier som ger sken av att vara välfungerande samhällen men att fasaden krackelerar.³⁴ Utifrån detta perspektiv kan man betrakta förändringen som dalen har genomgått, som ett kritiskt granskande av Janssons utopi. Katastroferna har avslöjat utopin och visat att strukturen har förgjort sig själv. Genom romanernas gång har dystopiska drag hotat men katastroferna har alltid skingrats och vardagen återgått till den normala. Genom att radera familjen, fasaden av säkerhet och idyll och just det som stått i vägen för sanningen, raserar hon hela eskapismen. I sista verket får läsaren ta del av de sidor som har hållits dolda – en ganska

³³ Rehal-Johansson 2006, s. 348.

³⁴ Ljungqvist 2001, s. 269.

grådisig värld där hon ersätter muminfamiljen med andra gestalter som inte kan leva upp till drömmen. Den lyckliga fasaden spricker:

Hans dröm om mötet med familjen hade blivit så stor att den gjorde honom trött. Varje gång han tänkte på mamman fick han ont i huvudet. Hon hade vuxit sig så fullkomlig och mild och tröstande att det var olidligt, en stor rund slät ballong utan ansikte. (S, s. 158)

Det är homsan Toft som genom sina sagor om Mumindalen har skapat en drömbild av familjen som bara är en illusion. Framförallt är det glorifieringen av muminmamman, urmodern som kan få allt mörker att skingras, som avslöjas. *Trollvinter* gestaltar Mumins utveckling mot en egen identitet utanför familjestrukturen. När mamman vaknar och våren är på väg går mumintrollet tillbaka i utvecklingen och blir återigen en del av familjen. Mammans omsorg är för dominant och i *Sent i november* visar den samma sak. Gästerna i huset har alla glorifierat familjen och upptäcker att minnet och visionen inte stämmer överens med verkligheten. Deras egen vardag som de tidigare försökte fly ifrån, hemsöker dem även i Mumindalen. Filifjonkan flydde därför hon såg hur skört livet var och hur det ifrågasatte meningen med tillvaron. Nu kommer kryp och smuts efter henne:

Hon såg att skåpet var tomt. Men ut ur det dammiga mörkret kom en förfärlig, främmande lukt – det var förruttnelsens kvalmiga och söta doft. [...] Var det inte små spretiga spår i dammet, helt små, nästan omärkliga... Något hade bött i skåpet och blivit utsläppt. Allt det där som kryper fram när man vänder på en sten och som kravlar under förmultnande växter, hon visste, nu hade det kommit ut. (S, s. 79 – 80)

Det är en mycket mörk och skrämmande scen som utspelar sig. Förruttnelsen återkommer igen och kastar ljus över vad som händer runt omkring i Mumindalen men visar också att det funnits där hela tiden. I skåpen och under stenar har något latent väntat på att bli utsläppt. Sanningen som Filifjonkan försökte fly ifrån har hittat henne här i Mumindalen och detta öde går alla gestalter till mötes. Hemulen upptäcker att han inte tycker om att segla och Tofts berättande tar en farlig vändning när hans ilska och besvikelse växer sig så pass stor att det kommer ett oväder (S, s. 81). Gestalternas egna verkligheter hinner ikapp dem och de konfronteras med insikten om att dalen är byggd på en lögn. Samtidigt konfronteras hela muminvärlden med sitt ursprung. Man kan inte fly hur länge som helst och kriget är sedan länge över när sista muminromanen skrivs. Det farliga som nu har blivit utsläppt kan betraktas som sanningen som nu har avslöjats och visar att utopin bara var en dröm. Insikten om den bristfälliga verkligheten upptäcker också Toft när han går ut i den mörka skogen:

Här hade mamman gått när hon var trött och arg och besviken och ville vara ifred, planlöst vandrande i den ständiga skuggan, djupt inne i sitt missmod... Homsan Toft såg en alldeles ny mamma och hon föreföll honom naturlig. Han undrade plötsligt varför hon hade varit ledsen och vad man kunde göra åt saken. (S, s. 160)

Toft vänder läsaren blick mot muminmamman, själva kärnan av Janssons utopi och skildrar det som inte har fått plats i tidigare romaner. Muminmamman blev tillfälligtvis besviken på familjen och dalen var inte alls felfri som den från början skapades. Den nya familjen i *Sent i november*, den som bråkar och inte kan leva upp till idealet, speglar den andra sidan av familjen. Jansson skildrar efterkrigstidens samhälle och hennes eget privata liv, i en familj. I protest mot det manliga kriget lät hon en moderlig utopi uppstå men i takt med freden demonterar hon den visionen och Mumindalen blir mer och mer dystopiska för att till slut försvinna i dimman.

I sista berättelsen om mumintrollen möter vi aldrig familjen igen. Gästerna förlikar sig med att familjen inte kommer tillbaka. Deras bild av den lyckliga dalen har misslett dem och till slut vänder de hem igen. Det är Toft som ensam står vid badhuset och väntar på att familjen ska återvända. Världen suddas ut i skymningens mörker men precis när solen försvinner ser han ljuset från stormlyktan till familjens båt (S, s. 160 – 161). De har inte kunnat återvända förrän den dystopiska dalen blottats. Här lämnar läsaren mumintrollen. Familjen återses inte och berättelse slutar osäkert när höstens mörker slukar dem men det är som Too-Ticki säger att ”allting är osäkert och det är just det som lugnar mig” (T, s. 21) som får symbolisera avskedet av Mumindalen.

Sammanfattning och slutsats

Muminböckerna faller inte naturligt inom ramarna för dystopisk litteratur men innehåller alla inslag av ett utopiskt samhälle. Mumindalen är en mycket fridfull plats att bo på och familjen som bor i ett stort hus blir bara fler och fler och tar in alla gestalter som inte har ett eget hem. Det finns alltid husrum, mat och kärlek som räcker till alla och problemen som uppstår löser dem med omsorg och hemtrevnad. Det är muminmammans omsorg som formar den trygga dalen och familjen står som samhällsstruktur. Katastroferna återkommer som inslag i alla romaner om mumintrollen och utmanar den lyckliga fasaden för att till slut avslöja en dystopisk dal där strukturen har korrumpierat sig själv.

Andra världskriget går att läsa som motiv till katastrofematiken i romanerna med kometen som det stora atomhotet. Dalen med familjen och den omsorgsfulla muminmammans skyddar gestalterna från ondskan ute i verkligheten men denna struktur för med sig dystopiska inslag och destruktiv utveckling. Tidigare forskning har belyst fördelarna som katastroferna bär med sig och hur utopin gång på gång omförhandlas. Denna uppsats har fokuserat på den självförgörande utvecklingen som dalen genomgår där katastroferna blottar en exkluderande dal som har undanhållit sanningen. Från början representerade muminvärlden trygghet och välbefinnande där verklighetens mörker inte kunde tränga in. Redan från början i *Kometjakten* krackelerar denna idyllbild men hela sviten går ut på att försöka upprätthålla den utopiska drömmen. *Trollvinter* blir den stora vändpunkten och kan betraktas som insikten om att idyllen går mot sitt slut. Här tar Mumin del av den sida av dalen som trollen undvikit genom att gå i ide – en mörkare tid där han möter de som står utanför lyckan och tryggheten. Han blir också lämnad ensam och upptäcker att hemmet inte är den plast som han tidigare trott. Det är familjen och mamman som skyddat honom eller stått i vägen för denna insikt och följden blir att utopin utvecklas mot den dystopiska framtid som den skulle skyddas ifrån. Själva strukturen kväver idyllen och i *Sent i november* blottas hela sanningen som också blir berättelsernas undergång. Mamman kan inte hålla ondskan borta för alltid och familjen är inte felfri. De bråkar och är missnöjda med tillvaron precis som alla andra och Mumindalen är inte räddningen undan verkligheten. Vad som finns kvar av världen efter att dessa lögner skalats av är inte den eskapism som spirade i begynnelsen. Dalen har blivit utopins ”motsats” – ensam, grå, full av grubbel och med faror som stundom tränger in. Mumindalen har blivit dystopin och kan därför inte längre existera som eskapism. Den förmultnar och försvinner i dimman.

Jansson var en uttalad kritiker av samtidens krigsutveckling och det är i hemmiljön som hon skildrar följderna. Mycket förändrades under andra världskriget och i Janssons romaner kan

man följa denna utveckling där tidigare framtidsvisioner fick suddas ut för att kunna ge plats åt nya ideal. Muminsviten fallen inte naturligt inom ramen för dystopisk litteratur men genom att undersöka de förgörande krafterna i katastrofematiken kan man se hur en dystopisk struktur fanns där redan från början. Detta resulterar i ett granskande av det som inte ryms in en utopi och det kan ge en förklaring till varför dalen inte går att upprätthålla som en idyll. Jansson frigör berättelsen från drömmen om en bättre framtid men med det dör också Mumindalen.

Litteraturförteckning

Berefelt, Gunnar, *Konsten att berätta för barn: barnboken*, Centrum för barnkulturforskning vid Stockholms universitet 1996.

Claeys, Gregory, *The Cambridge Companion to Utopian Literature*, New York: Cambridge University Press 2010.

Gordon, Michael D., Tilley, Hellen, Prakash Gyan, *Utopia/Dystopia: Conditions of Historical Possibility* Princeton, New Jersey: Princeton University Press 2010.

Jansson, Tove, *Kometjakten*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1946.

Jansson, Tove, *Trollvinter*, Helsingfors: Centraltryckeriet 1957.

Jansson, Tove, *Sent i november*, Stockholm: Nordstedts Förlag 1987.

Jansson, Tove, Westin, Boel, Svensson, Helena, *Brev från Tove Jansson* Stockholm: Nordstedts 2014.

Karjalainen, Tuula, *Tove Jansson: arbeta och älska*, Stockholm: Norstedts 2013.

Karlsson, Petter, Wanselius, Bengt, *Muminvärlden & verkligheten Tove Janssons liv i bilder*, Stockholm: Bokförlaget Max Ström 2014.

Ljungquist, Sara, *Den litterära utopin och dystopin i Sverige 1734–1940*, Hedemora: Gidlund 2001.

Møller Jensen, Elisabeth, Margaretha, Fahlgren, Enel, Melberg, *Nordisk Kvinnolitteraturhistoria: Bd 3, Vida Världen: 1900–1960* Höganäs: Wiken 1996.

Rehal-Johansson, Agneta, *Den lömska barnboksförfattaren Tove Jansson och mumинverkets metamorfoser*, Göteborg: Makadam förlag 2006.

Theis, Mary E., *Mothers and masters in contemporary utopian and dystopian literature*, New York: Peter Lang 2009.

Westin, Boel *Familjen i dalen*, Stockholm: Bonniers 1988.

Westin, Boel, *Tove Jansson Ord, bild, liv.*, Stockholm: Bonniers 2007.

Xiaolan, Wang, "Dystopian nightmare in contemporary adolescent fiction and its ethical value",
Forum for World Literature Studies, 8, 2016: 1, s. 75–86.